

Etkinlikler - 45. Kütüphane Haftası Etkinlikleri

Sanal Kütüphaneler ve Dijital Yerliler: Bilgi Hizmetleri Sağlayan Kurumları Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?

Yaşar Tonta

Kütüphane Haftası için Türk Kütüphaneciler Derneği'nin bu sene seçtiği tema, sanal kütüphaneler ya da sanal dünyaya yolculuk. Ben önce temel kavramlardan ve Web 2.0'dan bahsedeceğim, daha sonra "yakınsama" olgusundan söz edeceğim ve bu olgunun gerek pratisyenleri gerekse eğitimcileri nasıl etkileyebileceği konusundaki görüşlerimi sizlerle paylaşmaya çalışacağım.

Bu konuşmanın başlığını da oluşturan "dijital yerli", internet çağında doğmuş, "net kuşağı" ya da "google kuşağı" nı anlatıyor; bu kuşağın temsilcileri şu anda aşağı yukarı 25-30 yaşında. "Dijital yerli" adı, zaten bu ortamın içinde büyümüş olmalarına dayanıyor; dolayısıyla bizim yapmakta zorlandığımız SMS çekmek, evdeki videoyu düzeltmek gibi şeyleri sanki ikinci doğalarında varmış, bunlarla doğmuşlar gibi kolayca yapabiliyorlar. Oysa "dijital göçmen" dediğimiz, kabaca 30 yaşından daha büyük olanların oluşturduğu büyük bir grup dijital ortamda ancak "yaşamaya çalışıyor". Elektronik postayı okumak için sekreterlerinden yararlanıyorlar ya da, bu alana aşına değillerse, size bir elektronik posta gönderdiklerinde arkasından telefon edip, hatta kimi zaman odanıza kadar gelip "Sana posta göndermiştim, aldın mı?" da diyebiliyorlar; dolayısıyla dijital yerliler ile dijital göçmenler arasında böyle bir fark var, yani bizim kuşak istese de bu sınıfa geçemeyecek. Bu sınıfa geçmeye nüfus cüzdanlarımız izin vermiyor, bu nedenle de hareketlerimiz bu tür ortamlarda dijital yerliler tarafından biraz yadırganıyor.

Dijital yerliler diye adlandırdığımız vatandaşların kafası da dijital göçmenlerinkinden biraz farklı çalışıyor; bilgiye çok hızlı erişmek istiyor, paralel birçok işi aynı anda yapabiliyorlar. Biz dijital göçmenler ise doğrusal sistemde bir iş sıralamasına gidiyoruz. Ayrıca onlar görsel kültüre daha aşına ve bizim gibi bir şeyi baştan sona okumak onlara sıkıcı geliyor; rastgele, kapsül halinde okumaları seviyorlar, ama okuyorlar ve sürekli bağlantılı olma durumundalar. Kulakları, gözleri mesajlara açık. İş ortamında da böyleler; oturdukları zaman cep telefonları, sabit telefonları, msn'leri açık; aynı zamanda web'den gelen mesajlara açıklar. Bir yandan sevgilisine kısa mesaj çekip bir yandan iş takip ediyor, bir yandan yeni iş alıyor, bir yandan telefona cevap veriyor, bir yandan da ofiste yüz yüze görüşmek isteyen kişilerle hemhal oluyorlar ve bir şekilde bunların içerisinde bir oyun var; oyuna çok düşkünler. Biz en azından bu ortamda zorluk çekiyoruz. Dijital yerliler ile dijital göçmenler arasında en azından günlük yaşamda gözlediğimiz farklılıklar dahi bizi hayrete düşürebiliyor.

Bütün bunlar, "Nasıl olur da dijital yerliler dijital göçmenlerden bu kadar farklı olabilir?" sorusunu akla getirebilir belki; ama bu konunun tıpta "nöroplastisite" şeklinde bir karşılığı dahi var. Sürekli olarak belli tecrübelerle maruz kalmanın insanların beyin yapısını değiştirdiği konusunda bulgular söz konusu. Karşıt fikirde olanlar ise bu kadar kısa bir süre içerisinde insanların hemen değişmeyeceğini düşünüyor.

Yakın zamanda "Google Bizi Aptallaştırıyor mu?" başlıklı bir makale yayımlanmıştı. Dijital yerlilerin kapsül biçiminde okumalar yaptığını söylemiştim. Biz ise doğrusal olarak 8-10 sayfalık makaleler okuyabiliyoruz. Bu makalenin yazarı birçok kişiyle görüşmüş. Konuşulanlardan biri, web'den ya da basılı uzunca bir makaleyi okuma ve anlama yeteneğini hemen hemen tamamen kaybettiğini söylüyor. Bir şekilde, uzun okumalardan artık yavaş yavaş kapsül biçiminde okumalara geçmeye doğru bir eğilim göstermeye biz de başladık. Siz de kendinize sorun bu soruyu; acaba ne kadar sabırlı olduğunuz uzun bir metin okuma konusunda.

Dijital yerlilerle ilgili arka plan bilgiyi verdikten sonra yavaş yavaş konumuza, sanal kütüphanelere gelelim. Bundan 25-30 yıl önce "Kütüphane nerede?" sorusuna cevap vermek son derece kolaydı. Örneğin Osmanlı Bankası içinde ya da bir üniversite kampüsünde kütüphanenin yerini hemen tarif edebilirsiniz; ama şu anda bu soruya o kadar kolay cevap veremiyoruz. Kütüphane artık her yerde. Kütüphane çok "yumuşak" bir kavram olmaya başladı. Kütüphane cep telefonunuzda, işyerinizdeki masa üstü bilgisayarınızda, seyahat halindeyken kullandığınız PDA aracında; dolayısıyla "Kütüphane nerede?" sorusuna cevap vermek o kadar kolay değil bu devirde. Bulduğunuz yerde, iş ortamınızda, öğrenme-eğlence ortamınızda kütüphane her yere dağılmış durumda. Bu da bize tabii ki kütüphanelerin en azından mekân olarak işlevlerinin farklılaştığını ve turnikelerden geçen kullanıcı sayısının azaldığını gösteriyor. Eminim bizim kütüphanelerimizde de bu süreç başladı; ama bu, kütüphanelerin daha az kullanıldığı anlamına gelmiyor. Belki de bizim ölçütlerimizi değiştirmemiz gerekiyor; para isterken ya da hizmetimizin ne kadar kullanıldığını ölçerken, kapıdan giren kişi sayısını değil, başka verileri esas almalıyız. Talat Halman 1995 yılında Uluslararası Kütüphane Dernekleri Federasyonu (IFLA) kapsamında yaptığı "Babil'den Kütüp- Uzaya" başlıklı konuşmada şöyle demişti: "Bir gün gelecek, artık insanlar Kâbe'yi ziyaret eder gibi kütüphanelere gitmekten vazgeçecek; bunun yerine küçük bir ekrandan sanal kütüphaneye erişmeye çalışacaklar." Burada aynı zamanda esprili bir nostalji de vardı.

Sanal ortama taşınması, bilginin öneminin azaldığını kesinlikle göstermiyor. Sadece belirli bir ortamdan diğer bir ortama geçişten söz ediyoruz. Burada bir süreklilik söz konusu; dolayısıyla da kararlar bağlayıp ağlamamız gereken bir durum söz konusu değil. Ama bilgiyi sadece belirli bir ortamla ve kitapla özdeşleştirmek bazı şeyleri kabullenmeyi zorlaştırabiliyor.

Second Life adlı, birçok üniversitenin adacıklarının, kütüphanelerin bulunduğu bir sanal ortam var. İstedığınız kütüphaneye kendinizi "teleport" edebiliyor, istediğiniz kişilerle konuşabiliyorsunuz. Girdiğiniz zaman hemen bir kütüphane asistanı "Hoş geldiniz, bir sorunuz var mı?" diyor ve günün her saatinde oradalar. Hititlerle ilgili kültürel miras konulu bir çalışma yapıyordum, İrlanda'dan bir arkadaşımla Çatalhöyük'ün Second Life'taki adasını bulduk; aynı şekilde çeşitli konularda çekilmiş fotoğrafları, videoları burada görebilirsiniz, kazı alanını üç boyutlu gibi gezebilirsiniz. Second Life "ilk yaşam"ın yerine geçmez; fakat insanların birden fazla yaşamı oldu dikkat ederseniz. Üniversiteler artık Second Life'ta da masa bulunduruyor; aynı şeyi kütüphaneler de yapıyor. Dolayısıyla burada bir ikili mantık söz konusu değil. Postmodern bir çağda yaşıyoruz, yani gerçek ile sanal bir arada.

Bundan birkaç sene önce "Kütüphaneler Sanal Güzergâhlar mı Oluyor?" başlıklı bir makale yazmıştım. Aslında durum biraz değişti; biraz önce sözünü ettiğimiz dijital yerlilerin yaşamı çok farklı. Onlar bir yere gidip ziyaret etmekten hoşlanmıyor, her şeyin kendi buldukları yere gelmesini bekliyorlar. Örneğin birçok sistem birkaç dakika keyboard'a dokunmazsanız sizi dışarıya atıyor; oysa bugün Facebook'ta 15 gün içinde hiçbir şey yapmasanız bile hep orada kalabiliyorsunuz, sistem sizi dışarıya atmıyor, dolayısıyla insanlar Facebook üzerinden her şeyi yapabilmek, kütüphane kataloğunu sorgulamak, Amazon'dan kitap almak, mp3 indirmek istiyorlar. Ve burada harcanan zaman müthiş. Sadece Facebook'ta 52 bin farklı uygulama var ve insanlar sadece bir ayda 200 milyar dakika harcamış Facebook üzerinde. Bu, 139 milyon güne karşılık geliyor. Google 1990'ların ikinci yarısında ortaya çıktığında misyonunu "Dünyanın içeriğini düzenlemek" diye lanse etmişti.

Oysa sosyal ağlar dediğimiz Facebook, MySpace türü ağlarda sadece insanları, insanların ilişkilerini düzenliyorsunuz. İnsanların ilişkilerini düzenlemek aynı zamanda onların kiminle hangi bilgi-video değişimini yaptığını da düzenlemek anlamına geliyor. Bu açıdan, benim birkaç yıl önce yazdığım "Kütüphaneler Sanal Güzergâhlar mı Oluyor?" hikâyesi aslında değişmiş durumda. İstedığınız kadar iyi bir sanal güzergâh olun, dijital yerlilerin bulunduğu ortamda değilseniz ya da o ortam aracılığıyla erişilemiyorsanız kimse sizi ziyaret etmeyecektir; dolayısıyla da artık sanal güzergâh olmak yerine belli sayıda fonksiyonların, uygulamaların bulunduğu bir takım yıldızı olmak, bir cazibe merkezi yaratmak gerekiyor.

Son beş ila on yıl arasında bilgi paylaşımını artırıcı ortamlar hayatımıza girdi. Özellikle de sosyal ağ siteleriyle birlikte çoğumuz wiki'lerle aşına. Benim şu anda verdiğim bir dersin wiki'si var; öğrenciler orada ortaklaşa ödevlerini yapıyor, aynı doküman üzerinde çalışabiliyorlar. Aynı şekilde sosyal ağlar da var; kendi resimlerinize, başkasının kitaplarına konu başlığı verebiliyorsunuz; dolayısıyla artık kullanıcılar da içerik yaratmaya, içeriği zenginleştirmeye başladı. Bu tabii ki dijital göçmen sınıfındakilere biraz ters gelebiliyor. Web 2.0'in en önemli özellikleri de kullanıcı katılımı yoluyla bir ortak akıl, dinamik içerik yaratmak ve kullanıcılara sonsuz bir özgürlük, açıklık sağlayarak, bir şekilde onların yarattığı içeriği mevcut içerikle birleştirmek. Bilgi edinme platformu olarak bugün bir numaralı ortam olan Web 2.0 ortaya çıkmış durumda; dolayısıyla bu temel becerilerin Web 2.0'a özgü bu ortamda bulunması gerekiyor.

Bildiğiniz gibi, Wikipedia milyonlarca kişinin ortaklaşa yarattığı bir ansiklopedi ve bugün belki *Encyclopaedia Britannica'dan* daha fazla kullanılıyor. Milyonlarca insan içerik değiştiriyor ve eminim yaptığımız aramalarda ilk sıralarda karşınıza Wikipedia makalesi çıkıyor; baktığınız zaman çok yetkin maddeler de görüyorsunuz. Ama unutmayalım ki milyonlarca kişi bu içeriği ortaklaşa yaratıyor.

Kullanıcıların yarattığı içeriği kabullenmekte belki bizler zorlanıyoruz; ama örneğin Hollanda'daki bir kazanın ilk resimleri Twitter'dan gelebiliyor. Twitter bir mikro blog; kaza yerinden geçen biri, cep telefonuyla bu resmi çekiyor ve hemen Twitter'a koyuyor. CNN bunu görüp hemen vatandaşın arkasına düşüyor telif haklarıyla ilgili olarak. Kullanıcının 3-5 dakika içerisinde bu görüntüyü resmi kanallara dağıtmaya başlaması büyük bir olay. CNN'in oraya bir eleman göndermesi çok daha uzun bir zaman alacaktır.

Web 2.0 özelliklerinin kütüphaneyle birleşmesi Library 2.0'ı yarattı. Bu, kütüphane dünyasındaki hizmetlerin ve kaynakların bir şekilde kullanıcı katılımı yoluyla zenginleştirilmesi, kullanıcıların daha fazla geribildirim vermelerine imkân sağlanması anlamına geliyor. Burada artık her zaman teyakkuz durumunda olan kütüphanelerden, yani haftada 7 gün 24 saat, sürekli bu hizmetlerin sunulduğu bir sistemden; kullanıcı merkezli, kullanıcıların girdiği içeriği kabullenen ve onu kendi sistemiyle ilişkilendiren bir ortamdan söz ediyoruz. "Kullanıcı 2.0" anlamına geliyor burada.

Library 2.0 kabaca şu şekilde işliyor: Bir yandan RSS'ler, wiki'ler, günlükler, podcast'ler ve "Instant Messaging" aracılığıyla haber-bilgi dağıtıyor, bir yandan da kendisinde olmayan kaynakları kütüphane aracılığıyla kendi koleksiyonunun bir parçasıymış gibi kullanmaya çalışıyor. Tabii bütün bunların yapılması, hizmet haline getirilmesi çok farklı bir durum. Şöyle bir resim görüyorsunuz karşımızda: "Tüketici ortamları" diye anılan, kullanıcıların sosyal yaşamında, iş yaşamında, eğlencesinde kullandığı ortamlar söz konusu. Ağ düzeninde bir yanda kişisel iş akışı, bütünsel yerel kullanıcıların ortamları, kütüphanenin web'i, kaynak kullanımı, kurumsal kaynakların kullanımı, portallar gibi öğrenim-yönetim sistemleri, bir yanda da kütüphanenin bir şekilde kendi yönettiği, para vererek veya lisanslandırarak satın aldığı kaynaklar yer alıyor. Kullanıcının talebi bir yerden diğerine kolayca geçebilmek. Bugün çoğu kullanıcı belki de o kaynaklara Google aracılığıyla eriştiğini zannederken, arka planda kütüphane bunların parasını ödüyor.

Son beş-altı yıldır düzenli olarak en ünlü beş teknolojiyi öne çıkaran *Horizon Report* başlıklı bir rapor yayımlanıyor. Raporların sonucunda önümüzdeki beş yıl içerisinde hayatımızı etkileyecek beş teknolojidен söz edilmiş. Bunların başında, hemen bir yıl içerisinde hayatımızı etkileyecek olması itibarıyla cep telefonları gözüküyor, ki hepimizin hayatına bir şekilde girmiş durumda zaten. Bir de "bulut hesaplama" denen *cloud computing'den* söz ediliyor. Düşünün ki YouTube'a dört milyar resim gönderiyorsunuz. Belirli bir anda, sadece bir dakikada konmuş olan videoları ömrünüz boyunca sabahdan akşama izleseniz bitiremezsiniz. Bunlar son derece paralel çalışan binlerce bilgisayarlar aracılığıyla oluşuyor. Bulut hesaplama denen bu. Öte yandan mekânsal bilginin önemi artıyor; yani bu toplantıyla ilgili duyuruyla birlikte Karaköy'ün enlem ve boylamını da girdiğiniz anda, vatandaşlara buraya nasıl gelineceğini kolayca söyleyebiliyorsunuz Google Maps aracılığıyla. Kişisel web'lerin önemi ve anlama dayalı uygulamalar artıyor.

Google'ın en son yeniliklerinden biri de şu: Postalarınızı sizin adınıza okuyup cevaplandırarak bir sistem kurulacak; yani çöp postaya farklı bir cevap verip, işinize yarayan bir postayı kenara ayıracak. Bu müthiş bir uygulama; çünkü hepimiz günlük trafik içerisinde işimize yaramayan çok sayıda posta alıyor, bunları silmek için de zaman harcıyoruz.

Akıllı nesnelere, yani *smart objects* hayatımıza giriyor. Buna dayalı olarak da kuşkusuz, "nesnelerin İnternet'i" (*Internet of Things*) diye bir şey çıkıyor ortaya; hatta daha spesifik olarak "kültürel nesnelerin İnternet'i"nden (*Internet of Cultural Things*) söz edebiliriz. Diyelim ki her bir yazma kitap, pekâlâ bir pasaportu varmış gibi "Ben şu anda rafta duruyorum, birisi bana dokundu" diye bilgi yayacak. Bunun bugünlerde kullanılan en önemli örneği RFID teknolojisi; kitaplar bir bakıma birbiriyle bilgi alış verişinde bulunmaya başladı. Bu son iki uygulama önümüzdeki beş yıl içerisinde etki yapacak uygulamalar sınıfında verilmiş *Horizon Report'ta*.

Cep kütüphanesi bizde farklı bir anlamla kullanılır, ama birçok kütüphanede artık cep telefonlarına yönelik arayüzler oluşturulmaya başladı. İşte bu, Talat Halman'ın sözünü ettiği sanal dünyaya açılan kapı. Hem kütüphane içi hem de kütüphane dışı kaynakların kullanılması için seyahat halindeyken sadece cep telefonundan erişim sağlanan bir ortamdan bahsetmekteyiz. İnsanlar cep telefonu ile kütüphaneden bilgi almaya çalışıyor. Koç Üniversitesi Kütüphanesi'nde ve diğer bazı kütüphanelerde de anında mesajlaşma yoluyla sorular sorabiliyorsunuz; bunun için o kütüphanenin kullanıcısı olmanız gerekmiyor. Şimdilik belki haftada 7 gün 24 saat değil ama belirli saatlerde sorularınıza cevap veriliyor.

Son olarak convergence (yakınsama) olgusundan bahsedeceğim. Geçenlerde öğrenciler 2009 mezunları için bir yazı yazmamı istedi. Bir sayfalık bir yazı yazdım, eşime gösterdim; bir sayfalık yazıda üç tane "yakınsama" sözü geçtiğine dikkatimi çekti. Ne yapabileceğimi düşündüm, Ekşi Sözlük'e baktım. Ekşi Sözlük'te "teknolojilerin fingirdeşmesi, iç içe geçmesi" olarak tanımlanıyor convergence; cep telefonu bunun en büyük örneği. Cep telefonunu şu anda sadece haberleşmek için değil, konum belirlemek, kaybolduğumuzda nerede olduğumuzu bilmek, televizyon izlemek, müzik dinlemek gibi başka işlevler için de kullanıyoruz; yani video, audio, haberleşme, uydu teknolojisi iç içe geçmiş durumda. İşte bu "fingirdeşme" bir şekilde kendi yaşamlarımızda da söz konusu. Artık "09.00-17.00 arası benim iş zamanım; onun dışında kalan saatler özel zamanım, şu iki saat öğrenme zamanım" diye bir şey yok. Sözünü ettiğim dijital yerlileri bir düşünün: Ne yapıyorlar? İş mi yapıyorlar, ders mi çalışıyorlar, başka bir şeyle mi uğraşıyorlar? Gördüğünüz gibi, hem insan yaşamlarında bir yakınsama var hem de kullandığımız teknolojilerde. Pratik açıdan bu ne anlam ifade ediyor? Kütüphaneler mekân olarak önemini kaybediyor, ama kütüphaneciliğin, bilgi profesyonelliğinin önemi ve bu mesleğin kattığı değer giderek artıyor. Örneğin kullanıcılarınıza daha iyi hizmet sunmak için Google'a, Amazon.com'a bir şekilde link vermek zorundasınız. Biraz önce sözünü ettiğimiz bu teknolojilerle bu hizmetleri sunmak zorundasınız. Eskiden olduğu gibi "Gelirse ben ona hizmet veririm, gelmezse kendisi ne kaybettiğini bilmiyor!" diyebilecek lükse sahip değilsiniz. Kullanıcıların bulunduğu iş ortamına, öğrenme ortamına, eğlence ortamına erişmek zorundayız.

İşin bir de eğitim tarafı var. Bilgi profesyonellerinin öneminin arttığını söyledik. Tabii ki daha fazla bilgi ve beceriye ihtiyaç duyuluyor; yani sizin kütüphanecilikle ilişkili bir yetkili olarak eriştiğiniz birçok yazılı kaynağa son kullanıcılar da erişiyor. O zaman bilgi ve becerilerinizi bir şekilde daha da artırmanız gerekmektedir. Hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin bilgi ve becerileri hızla eskiyor. Gittikçe daha yetenekli yazılımlar ortaya çıkıyor. Esnek bir program kurmanız ve eğitimde "nesnelerin Internet'i"nden Web 3.0'a kadar birçok şeyi öğretmeniz gerekiyor.

Peki, nasıl bir gelecekte söz ediyoruz? Kabaca, dijital yerliler daha fazla hizmet bekliyor. Daha talepkâr bir kitleyle karşı karşıyayız. Kütüphane kaynaklarını ve hizmetlerini Web 2.0 ve Web 3.0 ile zenginleştirmek, en önemlisi de, "kaynak merkezli" bir hizmet anlayışından "ilişki merkezli" bir hizmet anlayışına gitmek zorundayız. En sık ödünç alınan kitaplarla bir şekilde sizin ilgi alanınızın birleştirilmesi de ilişki yönetimi kapsamına giriyor. Bu açıdan, elbette gerçek kütüphane hizmetleriyle sanal kütüphane hizmetleri birlikte yürütülecek; çünkü yüzyıllardır kütüphaneler aynı zamanda kültürel miras ürünlerini bir nesilden bir nesile aktarma yükümlülüğüyle de karşı karşıya. Bu görev dijital ortamda sona erecek değil, aksine, daha da önemli hale gelecek. Bugün Avrupa Birliği'nin en önemli projelerinden biri, kültürel mirasın dijitalleştirilmesi. Dijital verilerin uzun süre korunması önemli hale gelecek. Bilgi yönetimi eğitiminin de melezleşmesi gerekiyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde "I Schools Caucus" diye bir grup var. Bu grubun esprisi, araştırmalardan yılda 1 milyon doların üzerinde para kazanan bilgi yönetimi bölümlerinin oluşturduğu bir grup olması. Adlarına da "Bilgi Okulu" demişler ve son derece interdisipliner programlar yürütüyorlar.

Sonuç olarak, sadece belirli bir basılı ortamdaki kaynakların nasıl düzenleneceğini bilen kişilerin böyle bir melez *information professional*'ı gerçekleştirmesi beklenemez; dolayısıyla başka yerlere ulaşmamız gerektiğinde kullanıcı arama tasarımından tutun da başka birçok konuyu programlarımıza sokmamız gerekiyor.

Gördüğünüz gibi, "Kütüphaneleri nasıl bir gelecek bekliyor?" sorusunun cevabı olarak bu tür gerçek ve sanal hizmetlerin Web 2.0 Web 3.0'la birlikte sunulduğu, kullanıcıların son derece aktif bir şekilde gerek içerik yaratmada gerekse hizmetleri bir şekilde yönlendirmeye etkin olduğu bir meydan okuma (*challenge*) söz konusu. Bu işin eğitimi açısından da bir meydan okuma var. Bunları uygulamak, söylemek kadar kolay değil; fakat hepimiz günlük yaşamımızda bu meydan okumayla karşı karşıyayız.